

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανε-
πιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβου-
λος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος ἑκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἑκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορα-
κόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσβνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1932

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΓΙΟΡΓΙΟ ΔΕΛ ΒΕΚΚΙΟ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

I. Ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου.

Τὸ ἔργον τοῦ del Vecchio¹ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος παρέχον τοὺς καρπούς του καὶ ἔκτοτε διαρκῶς πλουτιζόμενον, προσέλαβε ὀλοκλήρωτικὴν μορφήν διὰ τῶν «Μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», δύναται δὲ ἤδη νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων σπουδαιότερων συστημάτων τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ τὸν κύριον ἄξονα περὶ ὃν στρέφεται σήμερον ἡ ὅλη ἐν Ἰταλίᾳ πλουσία περὶ τὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου κίνησις, τὸ σύστημα τοῦ del Vecchio, θεμελιούμενον ἐπὶ ἰδεοκρατικῶν βάσεων, ἔχει σημασίαν τόσον διὰ τὰς πλείστας πρωτοτύπους μορφάς, ὡς

1) Ὁ Giorgio del Vecchio ἐγεννήθη ἐν Βολωνίᾳ τὴν 26 Αὐγούστου 1878. Φοιτήσας εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Γενούης, Ρώμης καὶ Βερολίνου, ἤρξατο τῆς ἀκαδημεικῆς του σταδιοδρομίας τὸ ἔτος 1903. Διορίσθη τακτικὸς καθηγητὴς τὸ 1910. Κατὰ τὸ 1920 ἐκλήθη παμψηφεί νὰ καταλάβῃ τὴν ἔδραν, ἣν πρό αὐτοῦ κατεῖχον οἱ ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων ἰταλῶν ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ δικαίου Vanni καὶ Filomusi-Guelfi.

Ἡ ἐθνικὴ δράσις τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἐξ ἴσου σπουδαία πρὸς τὸ ἐπιστημονικόν του ἔργον. Κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πόλεμον διέπρεψε πολεμῆσας, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὑποχρεώσεως, εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν. Δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ φασισμού ὑπῆρξε ἐκ τῶν δρώντων μελῶν αὐτοῦ, διορισθεὶς εἰς διαφόρους σημαντικὰς θέσεις τῆς φασιστικῆς ὀργανώσεως. Τὸ 1925 διορίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης ὅπου καὶ ἡ δράσις του ὑπῆρξεν ἐξαιρετικὴ.

Ἀπὸ τοῦ 1921 διευθύνει τὸ ἀρχαιότερον ἰταλικὸν νομικὸν περιοδικὸν τὸ Archivio Giuridico. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἴδρυσε τὴν Rivista internazionale di Filosofia del diritto, ἣτις δέον νὰ λογίζεται ὡς τὸ παγκοσμίως ἄριστον περιοδικὸν τοῦ εἶδους του. Εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ ἡμετέρου «Ἐργαίου» παρέχονται τακτικῶς τὰ κύρια περιεχόμενα τοῦ περιοδικοῦ τούτου.

Τὴν μεγάλην συγγραφικὴν ἐργασίαν τοῦ del Vecchio χαρακτηρίζει ἡ

προσδίδει εἰς τὰ σπουδαιότερα προβλήματα τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἀναχωροῦν ἀπὸ τῆς ἰδεοκρατικῆς ταύτης βάσεως, ὅσον καὶ διότι ἐν αὐτῷ ὁ del Vecchio περισσότερον παντὸς ἄλλου κατώρθωσε νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ὅλην διατύπωσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν λατινικὴν διαύγειαν καὶ λιτότητα, αἵτινες καθιστοῦν τὸ ἔργον του καὶ ἰδία τὰ «Μαθήματά» του, τὴν καιαλληλοτέραν προπαίδειαν, διὰ τὸν θέλοντα νὰ μελετήσῃ τὴν ἰδεοκρατικὴν ἀποψιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου.

Δὲν εἶναι δυνατόν εἰς ἓν μόνον ἄρθρον νὰ ἀναλυθῇ τὸ ὅλον σύστημα τοῦ del Vecchio. Στρεφόμεθα ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸς τὴν βάση αὐτοῦ καὶ δὴ πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, ὅπερ ἄλλωστε ἀποτελεῖ τὴν λυδίαν λίθον παντὸς συστήματος φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἡ μέθοδος δι' ἧς ἐπιλαμβάνεται τις τοῦ προβλήματος τούτου προκρίνει τὴν ὅλην θεωρητικὴν στάσιν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐρευνῇ τοῦ δικαίου.

Ὅταν ἐκφέρωμεν κρίσιν περὶ δικαίου ἢ ἀδίκου, ἐκφέρωμεν κρίσιν περὶ ὠρισμένης ἀξίας ἢ ἀπαξίας τοῦ κρινομένου. Δὲν καθορίζομεν αἰσθητὴν τινα ἰδιότητα, ἀλλὰ ὠρισμένην σημασίαν, ἀξίαν τινα τοῦ κρινομένου. Δὲν εἶναι ὅμως ὅλα τὰ ἀντικείμενα ἐπιδεκτικὰ τοιαύτης κρίσεως. Ὅσα συμβαίνουν κατ' ἀπόλυτον φυσικὴν ἀνάγκην, κατὰ φυσικὸν τινα νόμον καὶ ἄλλως δὲν ἠδύναντο νὰ συμβοῦν ἢ ὅπως συνέβησαν, τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς τοιαῦτα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθοῦν

εὐρύτης τοῦ κύκλου τῶν θεμάτων αὐτῆς. Ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ πλέον ἀποτελεσμάτων μελετῶν του θέλομεν ἐν πρώτοις νὰ ἀναφέρωμεν τὰς τρεῖς ἐκεῖνας ἐξ ὧν θὰ ἀντλήσῃ ὁ ἀναγνώστης τὰς βάσεις τῆς περὶ δικαίου θεωρίας του, *I presupposti filosofici della nozione del diritto* (1905), *Il concetto del diritto* (2 ἔκδ. 1912), *Il concetto della natura e il principio del diritto* (2 ἔκδ. 1922). Εἰς ταύτας θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθῶσι, ὡς κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικαὶ διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης θεωρίας του, *la Giustizia* (2 ἔκδ. 1924), *Sulla positività come carattere del diritto* (1911) καὶ *Sui principi generali del diritto* (1921). Ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας ἄξιοι ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι, *Sulla teoria del contratto sociale* (1906), *Sulla statualità del diritto* (1929), *Stato e Società degli Stati* (1932). Τὴν σύνθεσιν ὀλόκληρον τῆς προηγουμένης ἐργασίας του ἐπραγματοποίησε ὁ del Vecchio εἰς τὰς *Lezioni di Filosofia del diritto* (α' ἔκδ. 1930, β' ἔκδ. 1932) ἐν αἷς καὶ προτάσσεται συνοπτικὴ, ἀλλὰ καὶ διαφωτιστικωτάτη ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου.

Τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τοῦ del Vecchio εἶναι μεταφρασμένα ὄχι μόνον εἰς τὰς μεγάλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ εἰς δεκάδα ἄλλων γλωσσῶν. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν οὐδὲν ἔργον εἶναι μεταφρασμένον, ἴσως διότι εἶναι πολλοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ ἀναγνώσωσι τὰ πρωτότυπα. Περὶ τοῦ del Vecchio ἐδημοσίευσεν τὸ ἡμέτερον «Ἀρχεῖον» μελέτην τοῦ καθηγητοῦ Castiglia ἐν τόμῳ Γ' σελ. 129—150.

ὡς ἄξια ἢ ἀνάξια. Θέτοντες κατὰ μέρος τὸ σύνολον τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα οὐχὶ ὡς φυσικὰ φαινόμενα, ἀλλ' ὡς αἰσθητικὰ ἀντικείμενα ἢ ὡς τεχνικὰ μέσα δύνανται νὰ χρηθῶσι, βάσει ὁρισμένων ἀξιολογικῶν κριτηρίων, ὡς τὸ τοῦ αἰσθητικῶς ἢ οἰκονομικῶς ἀξίου, θέτοντες κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ δεῖται μείζονος ἀναλύσεως, ἵνα καταστῆ προσιτὸν καὶ ὅπερ ἄλλωστε δὲν σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸ ἐρευνώμενον ἐν προκειμένῳ, στρέφομεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ τῶν κριτηρίων τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἀνηθικοῦ, τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου. Εἶναι προφανές ὅτι αἰσθητὰ ἀντικείμενα, δηλαδή φυσικὰ φαινόμενα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς ἠθικὰ ἢ ἀνήθικα, δίκαια ἢ ἀδίκαια. Μόνον ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ὑπόκειται εἰς τοιαύτην κρίσιν. Ἐνδείκνυται ἐπομένως νὰ ἐξετασθῆ ποία ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ἢ δυναμένη νὰ κριθῆ ὡς ἠθικὴ ἢ ἀνήθικος, ὡς δικαία ἢ ἀδίκος (Lezioni 177, Concetto 10). Ἡ ἐρευνα αὕτη ἄγει εἰς τὸν ὅρισμόν τῆς πράξεως.

Ἀληθῶς ὁ del Vecchio ἐκ τούτων τῶν σκέψεων ὁρμώμενος ἀσχολεῖται πρωτίστως μὲ τὸν καθορισμόν τῶν ὁρίων τῆς πράξεως ὡς εἶδους τῆς ἀνθρώπινης ἐνεργείας (Concetto 9, Lezioni 177). Ὅριζεται ἡ πράξις ὡς τρόπος τοῦ εἶναι τοῦ ὑποκειμένου, ἐφ' ὅσον ἔχει οὗτος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ ἰδίῳ τῷ ὑποκειμένῳ (Concetto 10)· ὅθεν πρωτίστως ἡ πράξις δέον νὰ ἦ καταλογιστὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν συνειδητὴ. Κατὰ τὸν del Vecchio ὅμως καὶ ἡ μὴ συνειδητὴ πράξις, ἂν καὶ δὲν ἐμφανίζει ὁλόκληρον τὴν προσωπικότητα τοῦ ἐνεργοῦντος, ἀποτελεῖ πάντως ἐκδήλωσιν αὐτῆς καὶ δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀπλοῦν φυσικὸν γεγονός (Concetto 21, Lez. 178). Ἐμπίπτει οὕτω εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς πράξεως καὶ ἡ μὴ συνειδητὴ ἐνέργεια. Καθ' ἡμᾶς ἡ πράξις, προῖόν τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνειδότης, δὲν δύναται νὰ χωρισθῆ ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν τῆς συνειδήσεως τῶν πραττομένων. Μόνον τότε ἡ ἀπλῆ φυσικὴ ἐνέργεια ἀποκτᾷ ἀξίαν καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς φυσικὸν γεγονός, ἀλλὰ καὶ νοητὸν ἀντικείμενον, δεκτικὸν ἐρεῦνης ἀξιολογικῆς, ἀλλοίας τουτέστι ἐκείνης, εἰς ἣν ὑποβάλλονται τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Δυσχερὴς ὅμως εἶναι ὁ καθορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς συνειδητῆς καὶ τῆς ὑποσυνειδήτου ἐνεργείας, ὁ χωρισμὸς δηλαδή τῶν πράξεων ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν. Εἶναι ὅμως ἀναπόφευκτος ἡ τοιαύτη βαθμιαία μετάβασις ἀπὸ τοῦ ὑποσυνειδήτου εἰς τὸ συνειδητὸν καὶ μοιραία ἡ θολότης τῶν ὁρίων τῆς πράξεως, ἐφ' ὅσον ἐμμένει τις εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι ἡ πράξις δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὴν συνείδησιν.¹

Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὸ δίκαιον ἔχει καὶ ἄλλο σημεῖον τῆς ἐννοίας τῆς πράξεως ἰδιαιτέραν σημασίαν. Γίνεται διάκρισις μεταξὺ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πράξεων καὶ ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ πράξις δὲν

1) Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀνεπτύξαμεν ἤδη, μὲ εἰδικὴν ἀναφορὰν εἰς τὰς σκέψεις τοῦ del Vecchio, ἐν τῇ ἐργασίᾳ ἡμῶν «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐριμνείας τοῦ δικαίου» (1932) σελ. 35 κ. ἑ.

ἐνδιαφέρει τὸ δίκαιον. Ὑπὸ ἐσωτερικὴν προᾶξιν δύνανται νὰ νοηθῶσι πολλά. Ἐν πρώτοις νοεῖται τὸ ἀπλοῦν πνευματικὸν γεγονὸς, ἐκεῖνο δηλαδή τὸ μέρος τῆς πράξεως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε φυσιολογικόν, οὔτε ψυχολογικὸν φαινόμενον, ἀλλὰ καθαρῶς νοητὸν στοιχεῖον. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἔχη σχέσιν πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς πράξεως, ἥτις δὲν νοεῖται παρὰ ὡς ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον συγχρόνως εἶναι «καὶ γεγονὸς τῆς φύσεως καὶ γεγονὸς τῆς βουλήσεως» (Lezioni 177). Προᾶξις δὲν εἶναι νόημα, ἀλλὰ νόημα ἐν τῇ πραγματοποιήσει αὐτοῦ, ἢ ἀκριβέστερον, πραγματικότης, ἐφ' ὅσον θεωρεῖται ὡς πραγματοποίησις νοήματος, δηλαδή ἀξίας. Ἡ προᾶξις εἶναι κατ' ἀνάγκην συγχρόνως καὶ πνευματικὸν γεγονὸς, διότι ἄλλως δὲν θὰ εἶχε ἀξίαν, θὰ ἦτο ἀπλοῦν φαινόμενον τῆς φύσεως, μὴ διαφέρον τῆς πτώσεως ἐνὸς λίθου, καὶ συγχρόνως ψυχολογικὸν φαινόμενον, διότι ἡ συνείδησις, ἥτις ἀπαιτεῖται ἵνα ἡ προᾶξις ἢ πνευματικὸν γεγονὸς, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐν χρόνῳ, παρὰ ὡς νόημα ψυχικῶν καταστάσεων, τουτέστι ἐν τῇ ψυχολογικῇ του πραγματοποίησει εἶναι τέλος καὶ φυσιολογικὸν φαινόμενον, διότι πᾶσα ψυχολογικὴ ἀλλοίωσις συνοδεύεται καὶ καθίσταται αἰσθητὴ διὰ τῆς φυσιολογικῆς ἀλλοιώσεως. Ταῦτα πάντα εἶναι σύγχρονα καὶ ὁρθῶς ὑποστηρίζει ὁ del Vecchio ὅτι δὲν χωρίζονται καὶ ὁρθῶς ἐπίσης τονίζει ὅτι ἡ μὴ ἐπιβολὴ ποινῆς ἐπὶ τῶν καθαρῶς ἐσωτερικῶν πράξεων, οἷα ἡ σκέψις, δὲν προδικάζει τὸ ζήτημα τοῦ κατὰ πόσον ἡ ἀντικειμενικὴ κοινωνικὴ τάξις δὲν δύναται νὰ ἐπεκταθῇ καὶ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν πράξεων (Lezioni 169, Concetto 28). Θὰ ἠδύνατό τις ὁμως νὰ ἀντιπαρατηρήσῃ ὅτι τὸ δίκαιον, ὡς κατωτέρω ἀναπτυχθήσεται, ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἀποτροπὴν πράξεων, αἵτινες θὰ παρεκώλυνον τὴν ἐλευθέραν, τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν τῶν ἐν κοινωνίᾳ ζώντων. Ἐνδιαφέρεται ὅθεν ἀποκλειστικῶς διὰ τὰς πράξεις, αἵτινες δύνανται νὰ καταστῶσι κώλυμα τῆς ἐνεργείας ἄλλων. Τοιαῦτα ὁμως πράξεις εἶναι μόνον ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ γίνωσι τοῦλάχιστον ἀντιληπταὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἡ ἐνδόμυχος σκέψις δὲν ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην. Νομίζομεν ὅτι ἐὰν αἱ πράξεις τῆς πρώτης κατηγορίας ὠνομάζοντο ἐξωτερικαί, θὰ ἠδυνάμεθα ἄνευ σφάλματος νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ πράξεις διακρίνονται εἰς ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς καὶ ὅτι διὰ τὰς πρώτας μόνον ἐνδιαφέρεται τὸ δίκαιον. Βεβαίως, ὅπως καὶ ἡ διάκρισις συνειδητῶν καὶ ὑποσυνειδητῶν, οὕτω καὶ ἡ διάκρισις ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πράξεων στερεῖται σαφῶν ὁρίων εἰς τὰ πράγματα (Concetto 30). Εἶναι ἐν τούτοις πραγματικῶς ἀληθεῖς καὶ λογικῶς ἀναγκαῖαι διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τῆς πράξεως καὶ δὴ τῆς πράξεως δικαίου.¹

¹ Ἐννοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ ὁμως ὅρι ἂν τὸ δίκαιον ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὰς πράξεις τὰς ἐχούσας μίαν ἐξωτερικὴν πλευράν, δὲν ἐνδιαφέρε-

1) "Ἴδε περὶ τούτου καὶ τὴν μελέτην ἡμῶν «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου» (1932) σελ. 36.

ται διὰ μόνην τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην πλευρὰν τῶν πράξεων τούτων, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀδιάσπαστον λογικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνότητα τῆς ὅλης πράξεως. Εἰς αὐτὴν τὴν πολύτιμον ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῆς πράξεως ἀποβλέπουν τελικῶς ὅλοι αἱ προηγουμένως ἀναπτυχθεῖσαι σκέψεις τοῦ del Vecchio. Πιστεύομεν ὅτι οὐδαμῶς αὕτη θίγεται καὶ ὑπὸ τῶν ὑφ' ἡμῶν διατυπωθεισῶν ἀντιρρήσεων.

Καθορισθείσης οὕτω τῆς ἐννοίας τῆς πράξεως δυνάμεθα νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐρευναν τῆς σχέσεως τῆς πράξεως πρὸς τὰς περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου, ἠθικοῦ καὶ ἀνηθικοῦ κρίσεις.

Μεταξὺ τῶν ἐκάστοτε ἀπείρων δυνατοτήτων διαμορφώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, μία δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀνταποκρονομένη πληρέστερον εἰς τὴν ἔμπροσθεν ἐκδήλωσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνειδότος, μία δύναται νὰ εἶναι ἡ ὁμολογοῦσα πληρέστερον πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. Μόνον αὕτη ἡ μία πράξις πρέπει νὰ λάβῃ χώραν. Ἐφ' ὅσον μία εἶναι ἡ ἰδέα εἰς ἣν τελικῶς ἀναφέρεται πᾶσα ἀνθρωπίνη δραῖσις, κατ' ἀνάγκην εἰς ἐκάστην στιγμὴν μία θὰ εἶναι καὶ ἡ ὀρθή, ἡ ἀξία πράξις. Ἀναχωρεῖ, ὡς γνήσιος ἰδεοκράτης καὶ ὁ del Vecchio ἀπὸ τῆς μοναδικότητος τῆς πρακτικῆς ἀρχῆς, ὡς τῆς ἀναγκαίας προϋποθέσεως πάσης ἠθικῆς κρίσεως (Concetto 60, Lezioni 185, Principio 71). Εἶναι μάλιστα ἐν τῶν γλαφυρωτέρων μερῶν τῆς καθ' ἡμᾶς θεμελιωδέστερας αὐτοῦ ἐργασίας «Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου» ἡ ἀπαγωγή τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου ἐγώ (Principio 69—78). Ἡ ἀρχὴ αὕτη, μία καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ διὰ τὸ δίκαιον, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ δύο σκοπιῶν, κατ' ὅσον συγκρίνονται αἱ πράξεις τοῦ ὑποκειμένου εἴτε πρὸς ἀλλήλας εἴτε πρὸς τὰς πράξεις ἑτέρων ὑποκειμένων (Lezioni 185, Concetto 62, Principio 79). Ἡ ἀνωτάτη πρακτικὴ ἀρχὴ ἐπιτάσσει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πράττοντος ἀπὸ παντὸς ὑλικοῦ αἰτίου καὶ τὴν ὑποταγὴν αὐτοῦ εἰς τὸν νοῦν (Principio 71). Εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀφ' ἐνὸς δύναται νὰ ἀντιστρατεύηται τὸ πράττον ἄτομον αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὁ ἐσωτερικὸς ἀνθρώπος καὶ ἀφ' ἑτέρου τὰ ἄλλα ἄτομα, τὰ κατέναντι τοῦ πράττοντος ἰστάμενα. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν ἡ ἀνωτάτη πρακτικὴ ἀρχὴ προσλαμβάνει τὴν ἀκόλουθον εἰδικωτέραν μορφήν. «Τὸ ὑποκείμενον δὲν δύναται νὰ παρεμποδίζηται ὑφ' ἑτέρου ὑποκειμένου» ἐν τῇ πραγματοποιήσει τῆς ἀνωτάτης πρακτικῆς ἀρχῆς, τουτέστι τῆς ἰδίας τῆς ἐλευθερίας (σ. 186). Θεωρεῖται ἡ πράξις, οὐχὶ πλέον ἐν σχέσει πρὸς τὰς δυνατὰς πράξεις τοῦ ἰδίου ἀτόμου, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὴν δυνατὴν ἀντίθετον ἐνεργεῖαν τῶν ἄλλων ὑποκειμένων (Principio 77). Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ θεωρία εἶναι μονομερής, εἰς τὴν δευτέραν ἀμφιμερής, ἢτε θεωροῦσα τὸ πράττον ὑποκείμενον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἕτερα ὑποκείμενα. Καὶ αἱ δύο αὗται ἀπόψεις εἶναι καὶ αἱ δύο ἀναγκαῖαι, μάλιστα αἱ δύο μόναι ἀναγκαῖαι τῆς θεωρίας τῆς πράξεως. Δέον ἢ πράξις καὶ αὕτη καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἕτερα ὑποκείμενα νὰ κρίνηται καὶ νὰ καθορίζηται δεοντολογικῶς. Εἶναι ἀναγκαῖαι ὅθεν δύο

τάξεις πραγμάτων· ἡ ἠθικὴ, ἣν ἀποκαλεῖ ὁ del Vecchio ὑποκειμενικήν καὶ ἡ δικανικὴ, ἡ ἀντικειμενικὴ τάξις. Οὕτω ἡ ἀνωτάτη πρακτικὴ ἀρχὴ προσλαμβάνει ἀναγκαίως τὰς δύο λογικὰς μορφὰς τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου. Μόνον κατ' αὐτὰς τὰς δύο μορφὰς δύναται νὰ συνδεθῇ ἡ ἀνωτάτη πρακτικὴ ἀρχή, ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς τὰς συγκεκριμένας πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς εὗρεσιν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσφύγωμεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Ἄρκει νὰ προϋποθέσωμεν τὴν ἀνωτάτην πρακτικὴν ἀρχὴν καὶ τὰς δυνατὰς λογικὰς σχέσεις τῆς ἀρχῆς ταύτης πρὸς τὰς καθ' ἕκαστον πράξεις· πιστὸς καὶ ἐδῶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς κριτικῆς σκέψεως, ὁ del Vecchio θεωρεῖ τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου ὡς τὴν μίαν τῶν δύο μόνων λογικῶν μορφῶν, δι' ὧν γίνεται ἡ ἀνθρώπινη πράξις ἀντικείμενον γνώσεως. Ἡ πράξις ἢ θὰ ἐξετασθῇ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ δοῦντος ὑποκειμένου ἢ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν λοιπῶν πραττόντων. Ἡ θὰ στραφῇ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμῶν εἰς τὸ νὰ εἶναι ἐνὸς ἐκάστου αἱ πράξεις προϊόντα τοῦ ἐλευθέρου συνειδότος, ἐλεύθεραι ἀπὸ τὰ ποικίλα ὑλικά αἷτια ἢ θὰ στραφῇ εἰς τὸ νὰ μὴ παρεμποδίζονται παρὰ τρίτων αἱ ρηθεῖσαι ἐλεύθεραι πράξεις. Ἐκαστος πρέπει νὰ πράττῃ ἐλευθέρως, τουτέστι ἠθικῶς. Τοῦτο ἐπιτάσσει ἡ ἀνωτάτη πρακτικὴ ἀρχὴ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἠθικῆς. Οὐδεὶς δύναται νὰ παρακωλύεται ἐν τῇ ἠθικῇ του δράσει. Τοῦτο ἐπιτάσσει ἡ ἀνωτάτη πρακτικὴ ἀρχὴ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ δικαίου. Οὕτω ἐμφανίζεται τὸ δίκαιον ὡς τι δεοντολογικῶς ἀναγκαῖον, διότι δὲν δύναται νὰ νοηθῇ πράξις, πράξις ἐλευθέρη καὶ συνειδητὴ, χωρὶς τὰς ῥυθμίζουσας τὴν σχέσιν τῆς πράξεως πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἑτέρων ὑποκειμένων.

Ὅρθως τὸ δίκαιον ἐθεωρήθη καὶ ὡς ἐννοία a priori, διότι ἀποτελεῖ τοῦτο τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν ἀναγκαίως θὰ νοηθῇ ἡ πράξις, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἕτερα ὑποκείμενα, τουτέστι ἡ κοινωνικὴ πράξις. Τὸ δίκαιον δὲν εἶναι ἐκείνη ἢ αὕτη ἢ καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφανισθεισῶν ἀντικειμενικῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλ' εἶναι αὕτη αὕτη ἢ μορφή τῆς «ἀντικειμενικῆς τάξεως τῶν πράξεων», εἰς ἣν ὑπάγονται ὅλαι αἱ δυνατὰ μορφὰι τῶν ἱστορικῶν δικαίων. Ἡ ἐννοία τοῦ δικαίου εἶναι ὅθεν παρὰ del Vecchio μορφολογικὴ καὶ συνάγεται λογικῶς, οὐχὶ δὲ ἐμπειρικῶς. Εἶναι ἐπίσης λογικὴ, οὐχὶ ἐμπειρικὴ, ἡ διάκρισις ἠθικῆς καὶ δικαίου.

Ἡ ἐννοία τοῦ δικαίου εἶναι ὅθεν ἐννοία a priori, ὡς ἀποτελοῦσα τὴν λογικὴν προϋπόθεσιν πάσης περὶ δικαίου κρίσεως. «Τοῦτο δὲν ἀποκλείει,» λέγει ὁ del Vecchio, «τὸ γεγονός ὅτι, ἐν τῇ γενεσιουργικῇ καὶ ψυχολογικῇ σφαίρᾳ, αἱ τοιαῦται ἐννοιαὶ ἀποκαλύπτονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διαφωτίζονται ἐν βαθμιαίᾳ ἀναπτύξει, ἐπ' ἀφορμῇ τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν ἐνοιῶν δὲν προδικάζεται ἐκ τούτου, διότι ἡ ὑποστηριζομένη σχέση τῆς «προϋπαρξίας» (a-priorità) εἶναι λογικὴ καὶ οὐχὶ χρονικὴ» (Lezioni σ. 175). Ἡ μορφή τοῦ δικαίου εἶναι ἀξιολογικῶς ἀδιάφορος (Lezioni σ. 172). «Ἐν ἄλλοις

λόγοις ἢ λογικῇ μορφῇ δὲν μᾶς λέγει τί δίκαιον καὶ τί ἀδίκον, ἀλλὰ μᾶς λέγει μόνον ποία εἶναι ἢ σημασία οἵασδήποτε κρίσεως περὶ δικαίου ἢ περὶ ἀδίκου» (ἐνθ. ἀν. σελ. 172). «Δυνάμεθα νὰ ἐπεξηγήσωμεν ταῦτα ἐπικαλούμενοι λόγους τινὰς τοῦ Kant καὶ λέγοντες, ὅτι ἡ λογικῇ μορφῇ ἀπαντᾷ εἰς τὸ ἐρώτημα *quid jus* καὶ ὄχι εἰς τὸ ἐρώτημα *quid juris*» (ἐνθ. ἀν. σελ. 112).

Ὅρθως καταβάλλει ὁ del Vecchio ἰδιαιτέραν φροντίδα ἵνα ἀποφευχθῇ ἡ σύγχυσις τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου πρὸς τὸ ὑπάτον δέον τοῦ δικαίου (ἐνθ. ἀν. σ. 172). Φαίνεται ὅτι ἀπανταχοῦ αἱ τόσον ἀπλαῖ διαφοραὶ δὲν εἶναι εἰς ὅλους ἀμέσως εὐληπτοί.

Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἄλλο ἐννοία καὶ ἄλλο ἰδέα τοῦ δικαίου, δὲν πρέπει νὰ ἀγᾶγη καὶ εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν δύο τούτων προβλημάτων, διότι ἡ ἰδέα εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. Καὶ βεβαίως εἶναι ἀναμφισβητήτως ὀρθὸν νὰ μὴ συγχέηται ἡ καθαρῶς μορφολογικῇ ἐννοία τοῦ δικαίου, ἐν ἣ περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἀδίκον δίκαιον, πρὸς τὴν ἰδέαν, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ δέον τοῦ δικαίου, τὴν ἰθυντήριον ἀρχήν, καθ' ἣν δέον νὰ διαμορφοῦται τὸ δίκαιον. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ δικαίου περιλαμβάνεται πᾶν ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ ἦ σύμφωνον πρὸς τὴν ἰδέαν. Ἄλλ' ὅμως τούτου ἕνεκεν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου προϋποτίθεται τῆς ἐννοίας αὐτοῦ. Ὅρίζοντες, ὡς ὁ del Vecchio (Lezioni σ. 187) τὸ δίκαιον ὡς «τὴν ἀντικειμενικὴν συναρμογὴν τῶν μεταξὺ πλειόνων ὑποκειμένων ἐνδεχομένων πράξεων, συνωδὰ πρὸς ἠθικὴν τινα ἀρχήν, προσδιορίζουσαν ταύτας καὶ ἀποκλείουσαν τὰ ἐμπόδια», πρέπει νὰ ἔχωμεν ἤδη κεκτημένον ἐν τῇ συνειδήσει τὸ δέον τῆς «συναρμογῆς», τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τὸ δέον «τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἐμποδίων», τῆς διαφυλάξεως τουτέστι τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας δηλονότι ἐνὸς ἐκάστου ἀπὸ τῆς ἀνελευθερίας τῶν ἄλλων. Ὅταν θέλωμεν νὰ μάθωμεν ἐὰν πράξις τις ὑπάγεται εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου, δὲν θὰ ἐξετάσωμεν ἂν πραγματοποιεῖ ἀντικειμενικὴν τινα τάξιν, ἂν εἶναι σύμφωνος πρὸς ἠθικὴν τινα ἀρχήν, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθῇ τὴν ἀντικειμενικὴν τάξιν καὶ ἠθικὴν τινα ἀρχήν. Τοῦτο ἀρκεῖ διὰ νὰ εἶναι ἡ πράξις αὕτη πράξις δικαίου. Ἐὰν δὲ πρὸς τούτοις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν κατὰ del Vecchio, «ἀντικειμενικὴν ἠθικὴν ἀρχήν», τότε εἶναι καὶ σύμφωνος, δηλαδὴ ἀναφέρεται θετικῶς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου· ἄλλως ἀφίσταται τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, ὑπάγεται ὅμως εἰς τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ. Δὲν δυνάμεθα ὅθεν νὰ μάθωμεν τί ἐστὶ πράξις δικαίου, τί ἐστὶ δίκαιον, ἐὰν δὲν γνωρίζομεν τί δέον νὰ ἦ δίκαιον, ποία εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου. Προηγεῖται ὅθεν ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου, τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ. Ἄλλωστε γενικῶς πάσης ἀξιολογικῆς ἐννοίας ὁ ὁρισμὸς προϋποτίθησι τὴν θέσιν τῆς ἰδέας ἐξ αὐτῆς τῆς λογικῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Κατὰ ταῦτα οὔτε ἡ ἠθικὴ, οὔτε τὸ δίκαιον ὀρίζονται, ἐὰν δὲν καθορισθῇ ὁ λόγος καθ' ὃν πράξις τις εἶναι ἡ ἠθικὴ ἢ δικαία, διότι τότε μόνον δύναται νὰ καθορισθῇ καὶ ποῖαι πράξεις ἔπρεπε νὰ εἶναι

ἠθικαὶ ἢ δίκαιαι, ποῖαι δηλαδὴ πράξεις ὑπάγονται εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ δικαίου. Πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καθορίζει ὁ del Vecchio λίαν ἐπαγωγῶς τὸ δέον, τὴν ἀξίαν ἣν τὸ δίκαιον πρέπει νὰ πραγματοποιῆ (Principio σ. 71 κ. ἐ., Concetto σ. 60), ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπολύτου ἐγώ.

Τὸ δίκαιον ὡς μορφή δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων, ἀλλὰ εἰς τὸν κόσμον τῶν νοημάτων, τῶν ἀξιῶν. Εἶναι κριτήριο κείμενον ὑπεράνω τῶν πραγματικῶν ὄντων, δι' οὗ χωρίζεται ἡ δικαία ἀπὸ τὴν ἀδίκον πράξιν. «Ἡ ἀλήθεια τοῦ δικαίου», λέγει χαρακτηριστικῶς ὁ del Vecchio, «δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων. Τὸ δίκαιον ὑπάρχει κατὰ λόγον καὶ ἐκεῖ ὅπου παραβιάζεται» (Lezioni σ. 181). Τουτέστι τὸ δίκαιον δὲν ὑπάρχει ὡς αἰσθητὸν τι, ἀλλ' ἰσχύει ὡς νόημα, ὡς δέον.

Τὰ οὕτω ὁριζόμενον ὡς ὑπεραίσθητον ἀξιολογικὸν κριτήριο τῆς πράξεως εἶναι ἀξία ἀντικειμενική, ἀπόλυτος (Lezioni σ. 184). Χωρίζει πᾶσαν δυνατὴν κρίσιν περὶ δικαίου ἢ ἀδίκου ἀπὸ οἴανδήποτε ἄλλην κρίσιν. Ἐν τούτῳ συνίσταται ὁ ὁρισμὸς, τουτέστι ὁ καθορισμὸς τῶν ὁρίων τοῦ δικαίου. Ἰδιαιτέρως ὄλως τονίζει ὁ del Vecchio, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐμπειρική συναγωγή τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, λόγῳ τῆς διαρκοῦς ρευστότητος τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, λόγῳ τῆς ἀνάγκης ἐνὸς κριτηρίου, βάσει τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον, ἐκ τῶν ἀπείρων γεγονότων, ἅτινα παρέχει ἡ ἐμπειρία, θὰ χωρισθοῦν τὰ δυνάμενα νὰ ἀποτελέσουν τὴν λογικὴν ἐνότητα τοῦ δικαίου (Lezioni σ. 172).

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων προκύπτει ἡ ἀντιψυχολογικὴ καὶ καθαρῶς ἰδεοκρατικὴ στάσις τοῦ del Vecchio. Ἐκ ταύτης ἀκολουθεῖ καὶ ὅτι τὸ δίκαιον κατ' αὐτὸν δὲν δύναται νὰ συμπέσῃ πρὸς τὴν φυσικὴν δύναμιν ἢ καὶ τὴν ψυχολογικὴν ἐπιβολὴν καὶ εἶναι ἄσχετον πρὸς τὴν ἐκάστοτε πραγματοποιήσιν του (Lezioni 181). Ἐκ ταύτης ἀκολουθεῖ ἐπίσης καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ φυσικοῦ νόμου ἀπὸ τοῦ κανόνος δικαίου, τοῦ φυσικοῦ νόμου καθορίζοντος τὸ γιγνόμενον, τοῦ δὲ κανόνος δικαίου τὸ δέον γενέσθαι (Lezioni 183).

Ἐν τέλει θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ τονισθῆ ἡ διαφορὰ τῆς συναγωγῆς τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου παρὰ Stammler καὶ παρὰ del Vecchio. Χωρὶς νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὴν κατηγορίαν τοῦ Binder, καθ' ὃν ἡ μέθοδος τοῦ Stammler εἶναι κεκαλυμμένως ἐμπειρική, διὰ τὴν πιστοποίησιν παρὰ del Vecchio μιᾶς καθαρωτέρας καὶ ὁριστικωτέρας διατυπώσεως, ἀρκεῖ νὰ παρατηρηθῆ ἡ θέσις τῆς ἐθιμοτυπίας. Δίκαιον καὶ ἠθικὴ εἶναι αἱ δύο μόναι δυναταὶ μορφαὶ τοῦ πρακτικοῦ, τοῦ «Wollen», διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸν σταμμεριανὸν ὄρον. Λογικὴν διάκρισιν, καὶ ὀρθῶς, μεταξὺ δικαίου καὶ ἐθιμοτυπίας δὲν ἐπιχειρεῖ ὡς ἐκ τούτου ὁ del Vecchio (Lezioni 186). Μίαν ἀντίρρῃσιν ἔχομεν ἐν προκειμένῳ. Δοξάζει ὅτι ἡ ἐθιμοτυπία ἄλλοτε ἀποτελεῖται ἀπὸ κανόνας ἠθικῆς καὶ ἄλλοτε ἀπὸ κανόνας δικαίου. Ἄλλ' ἡ ἐθιμοτυπία εἶναι τάξις κοινωνική, ἐξωτερικὴ τοῦ ὑποκειμένου, θεωροῦσα τὸ ὑποκείμενον

πάντοτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ λοιπὰ ὑποκείμενα καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ del Vecchio, νὰ θεωρηθῆ ἄλλως, παρὰ ὡς ἐμπειρική ὑποδιαίρεσις τῆς λογικῆς μορφῆς τοῦ δικαίου.

Εἶναι ὅθεν δεδομένον ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ τὸ δίκαιον ἀποτελοῦν τὰς δύο μόνας ἀντικειμενικὰς ἀξίας, εἰς ἃς δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, ἵνα δεοντολογικῶς ρυθμίσωμεν, τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Ἡθικὴ καὶ δίκαιον εἶναι συγχρόνως αἱ δύο ἀντικειμενικῶς δυνατὰ κοινωνικὰ τάξεις, ὧν ἡ τελευταία, τὸ δίκαιον ἔχει τὰ ἐξῆς τρία γνωρίσματα· τὸ διμερές, τὸ γενικὸν καὶ τὸ προστακτικόν. (Lezióni 197). Καὶ τὸ μὲν διμερές τῶν κανόνων δικαίου ἔχει ἤδη ἐξηγηθῆ κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἠθικῆς. Ἡ γενικότης δὲν εἶναι λογικῶς, ἀλλὰ μόνον ἱστορικῶς ἀναγκαῖον γνώρισμα τῶν κανόνων δικαίου (Lezióni 197). Τὸ δίκαιον, ὡς τάξις κειμένη ὑπεράνω τῶν ἀτόμων καὶ ἀποτελοῦσα προληπτικὴν ρύθμισιν τῶν ἐνδεχομένων μελλουσῶν πράξεων, κατ' ἀνάγκην περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἔζη ὑπ' ὄψιν τοῦ *quod plerumque fit*. Τὴν ἀναγκαίαν ταύτην ἀτέλειαν τοῦ δικαίου καλεῖται νὰ διορθώσῃ ἡ ἑρμηνεία, ἰδίᾳ διὰ τῆς ἐπιεικείας, ὡς ταύτην διετύπωσεν ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ del Vecchio εἶναι ὁπαδὸς τῆς ἀντικειμενικῆς θεωρίας, ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου (Lezióni 199), ὡς καὶ ὁπαδὸς τῆς τελεολογικῆς ἑρμηνείας, ὡς ταύτην ἀντιλαμβανόμεθα καὶ ἡμεῖς, συνεπεῖς ἀμφοτέροι πρὸς τὰς φιλολογικὰς προϋποθέσεις ἀφ' ὧν ἀναχωροῦμεν.¹ Ἀλλὰ καὶ ὁ νομοθέτης δύναται νὰ διορθώσῃ ἐν μέρει τὴν ἐκ τῆς γενικότητος ἀκαμψίαν τοῦ νόμου, εἴτε δημιουργῶν ἐκουσίως νομοθετικὰ κενά, τὰ ὅποια καλεῖται νὰ πληρώσῃ ὁ ἑρμηνευτής, εἴτε καὶ παραπέμπων αὐτὸν εἰς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου, ὡς τοῦτο πράττει ὁ εἰσαγ. νόμος τοῦ ἰταλ. ἀστικοῦ κώδικος ἐν ἀρθ. 3, οὗτινος σαφῆ ἑρμηνείαν δίδει ὁ del Vecchio ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ, *Sui principii generali del diritto* (1921).

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν γενικότητα, ἡ προστακτικότης (*imperatività*) ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ δικαίου. Ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ τὴν παρεμπόδισιν τῆς ἐνεργείας ἐκεῖ ὅπου δικαιοῦνται ἄλλοι νὰ ἐνεργοῦν, δὲν δύναται νὰ νοηθῆ παρὰ ὡς προσταγὴ πρὸς τὸν ἐνδεχομένως παρεμποδίζοντα (Lezióni 202). Ἀλλὰ θὰ ἠδύνατό τις γενικώτερον νὰ εἴπῃ, ὅτι ὅλαι αἱ ἀξίαι, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς πράξεις, προσλαμβάνουν τὴν μορφήν τοῦ «δέοντος», τῆς ἐπιταγῆς. Δὲν εἶναι οὔτε διαπιστώσεις πραγμάτων, οὔτε ἀπλαῖ παραινέσεις. Εἰς τὸ δίκαιον ὅμως, διότι εἶναι ἑτερόνομος τάξις, προσλαμβάνει ἡ προσταγὴ ἰδιαιτέρως ἐμφανῆ χαρακτῆρα. Ἡ προσταγὴ ἐν τῷ δικαίῳ ἀπευθύνεται εἰς ἕτερον ἄτομον καὶ δὲν συντελεῖται ἐν αὐτῇ τῇ συνειδήσει τοῦ πράττοντος καὶ τοῦτο καθιστᾷ αὐτὴν ἐμφανεστέραν.

Ὅρθῶς τονίζει ὁ del Vecchio ὅτι αἱ διάφοροι μὴ προστακτικαὶ μορφαὶ ὑφ' ἃς ἐμφανίζονται συχνάκις οἱ κανόνες δικαίου δὲν πρέπει

1) Ἴδε «Τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας» σελ. 116 κ. ἐ. 140 κ. ἐ.

νά θεωρηθοῦν ὡς ἐξαίρεσις. (Lezioni 202 κ. ε.). Οὕτω οἱ κανόνες οἱ παρέχοντες ἀπλῶς δικαιώματα ἢ γενικῶς ἐπιτρέποντές τι, εἶναι προφανές ὅτι συνακολουθῶς, ἂν καὶ σιωπηρῶς, ἐπιβάλλουν τὰς ἀντιστοιχοῦς ὑποχρεώσεις. Ἐπίσης οἱ διάφοροι ὁρισμοὶ (π. χ. πράγμα εἶναι...) οἱ οὐδὲν ἐπιτάσσοντες, δεόν νά συνδυασθοῦν λογικῶς πρὸς τοὺς σχετικούς πρὸς αὐτοὺς κανόνας, ἵνα καταστῆ ἐμφανὴς ἡ προστακτικὴ των φύσις, (Lezioni 204). Τέλος τὸ jus dispositivum, τὸ ἐπιτρεπτικὸν δίκαιον, ἔχει ἐπίσης προστακτικὸν χαρακτήρα. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς προσταγῆς ἠθῆται ἐξ ὠρισμένης δεδηλωμένης βουλήσεως τῶν συμβαλλομένων κατ' οὐδὲν μεταβάλλει τὰ πράγματα, ἀφοῦ ἄλλωστε ὅλοι οἱ κανόνες δικαίου εἶναι ὑποθετικοὶ (Lezioni 207).

Τὸ δίκαιον ὅθεν εἶναι πάντοτε ἀναγκαστικὸν καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐννοίαν δημόσιον. Εἶναι πάντοτε ἐπιταγὴ τῆς πολιτείας καὶ ἔχει πρῶτην πηγὴν τὴν πολιτείαν. Ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως μόνον δέχεται καὶ ὁ del Vecchio ὅτι ὁλόκληρον τὸ δίκαιον εἶναι δημόσιον (Lezioni 208). Διατηρεῖ ὅμως καὶ ὁρθῶς ὑπ' ἄλλην μορφήν τὴν διάκρισιν δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Οἱ κανόνες οἱ ρυθμίζοντες τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἰδίας τῆς πολιτείας καὶ τῆς κυριαρχίας της καὶ παρέχοντες εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἢ καὶ εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς δικαιώματα, ἀποτελοῦν τὸ δημόσιον δίκαιον. Οἱ κανόνες οἱ ρυθμίζοντες σχέσεις προσώπων πρὸς ἄλληλα, ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτειακῆς κυριαρχίας, ἀποτελοῦν τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον.

Ἡ ἀρχὴ τῆς προστακτικότητος ἄγει εἰς τὸ περιμάχητον πρόβλημα, ἂν εἶναι ὁ ἐξαναγκασμὸς στοιχεῖον τοῦ δικαίου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου σκέπτεται ὁ del Vecchio ὡς ἀκολουθῶς. Οἱ κανόνες δικαίου, δημιουργοῦντες ἐξ ἑνὸς δικαιώματα, ἐξ ἑτέρου ὑποχρεώσεις, θέτουν ὅρια ἐλευθερίας ἐνεργείας μεταξὺ τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων. Ἐὰν τὰ ὅρια αὐτὰ παραβιασθοῦν καὶ εἰσδύσῃ τις εἰς τὴν σφαιρὰν ἐνεργείας τὴν ἀνήκουσαν εἰς ἄλλον, τὸ δίκαιον εἶναι τεταγμένον νά παρεμποδίσῃ τὴν τοιαύτην παράβασιν. Ἡ τοιαύτη παρεμπόδισις ἔγκειται ἐν τῇ δυνατότητι τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ἐν τῇ ἐξαναγκαστότητι πρὸς συμμόρφωσιν εἰς τὸν κανόνα τοῦ δικαίου. (Concetto 111, Lezioni 211). Εἶναι ἐπομένως ἡ ἐξαναγκαστότης λογικὸν στοιχεῖον τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου· πᾶς κανὼν δικαίου πρέπει νά ἔχη καὶ τὸ νόημα τοῦ ἐξαναγκάζειν. Διὰ νά κατανοηθῆ ἑπακριβῶς ἡ σκέψις τοῦ del Vecchio, δεόν νά γίνῃ σαφὴς διάκρισις μεταξὺ πραγματικοῦ ἐξαναγκασμοῦ καὶ ἐξαναγκαστότητος, ὡς λογικοῦ στοιχείου τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. Τονίζει ὅτι εἶναι στοιχεῖον τοῦ δικαίου ὁ ἐξαναγκασμὸς οὐχὶ ἐνεργείᾳ ἀλλὰ δυνάμει, ὅχι τὸ ἐξαναγκάζειν ἀλλ' ἡ νομικὴ δυνατότης, τὸ θεμιτὸν τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ὅπερ καὶ ἀποκαλεῖ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πραγματικὸν ἐξαναγκασμόν, ἐξαναγκαστότητα (Concetto 125, 129, Lezioni 213). Ἡ ἐξαναγκαστότης εἶναι «δέον»· πρέπει ὁ κανὼν νά ἐπιβληθῆ εἰς τὸν ἀντιδρῶντα τρίτον. Ἴσως μάλιστα ὁ ὅρος «δυνατότης», τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ del Vecchio, νά κινδυνεύσῃ νά παρερμηνευθῆ καὶ νά

ταντισθῆ ἢ νομικὴ δυνατότης πρὸς τὴν δυνατότητα, ὡς κατηγορίας τῆς διανοίας, πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς πραγματοποιήσεως. Ἄλλὰ περὶ τοιούτου τινὸς δὲν πρόκειται. Τὸ δίκαιον ὡς «ὑπερκείμενον τῶν γεγονότων ὑπάρχει ὡς ἀξία, ὡς ἰδέα καὶ ἐκεῖ ὅπου παραβιάζεται» (Lezioni 213). Καὶ ἐκεῖ ὅπου παραβιάζεται καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει «δυνατότης» πραγματοποιήσεως τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, καὶ ἐκεῖ ὑπάρχει ἢ μᾶλλον ἰσχύει ἢ ἐξαναγκαστότης ὡς δέον. «Ἐὰν ἐδεχόμεθα ἀντίθετόν τι, ἐὰν τουτέστι μετεβάλαμεν τὸ δίκαιον εἰς πραγματικὸν γεγονός, θὰ παρεγνωρίζαμεν τὴν φύσιν τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν τῇ οὐσίᾳ του σύστημα κατ' ἰδέαν ἀξιολογικῶν κρίσεων» (Lezioni 214).¹

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου εὐκόλως ἀντικρούονται αἱ θεωρίαι αἱ ἀποκρούουσαι τὴν ἐξαναγκαστότητα ὡς στοιχείου τοῦ δικαίου. Οἱ λέγοντες ὅτι τὸ ἄτομον οὐχὶ ἐξαναγκαζόμενον ἀλλ' ἰδίᾳ βουλήσει συμμορφούμενον πραγματοποιεῖ τὸ δίκαιον, μεταπίπτουν ἀκαίρως ἀπὸ τοῦ λογικοῦ εἰς τὸ ψυχολογικὸν πεδίον. Καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι οἱ ἄνθρωποι κατὰ κανόνα ὑποτάσσονται αὐτοβούλως εἰς τὸν νόμον, τοῦτο οὐδὲν σημαίνει. Λέγοντες ὅτι τὸ δίκαιον ἐνέχει ἐξαναγκαστότητα ἐννοοῦμεν ὅτι ὡς ἂν τὸ δίκαιον παραβιάζεται πρέπει ὁ παραβιάζων νὰ ἐξαναγκασθῆ (Lezioni 212). Τὸ δέον τῆς ἐξαναγκαστότητος ὑπάρχει πάντοτε, ἐφ' ὅσον καὶ τὸ δίκαιον ὑπάρχει πάντοτε, λόγω τοῦ διαρκοῦς ἐνδεχομένου τῆς παραβιάσεως τῶν ὁρίων ἐλευθέρως ἐνεργείας ἐνὸς ἐκάστου ἀτόμου. Ὅτι τὸ δέον τοῦτο ἐνίστε μόνον ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ πραγματοποιηθῆ, τοῦτο οὐδὲν σημαίνει. Ἀποκρουστέον ἐπίσης τὸ ἐπιχείρημα, καθ' ὃ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ ἐξαιρεῖται ἡ πολιτεία, ὡς ἀνωτάτη ἐξουσία. Ἄλλὰ διὰ νὰ γίνεται λόγος περὶ ἐξαναγκασμοῦ κατὰ τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη δικαίωμα τι κατ' αὐτῆς. Τοιοῦτον ὅμως δὲν ὑπάρχει, διότι μόνον ἐκ τῆς βουλήσεως τῆς ἀγωγῆς ταύτης ἐξουσίας πηγάζουν τὰ δικαιώματα. Δικαιώματα εἶναι δυνατὰ κατὰ τῆς πολιτείας, ὅταν αὕτη δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀνωτάτη πολιτικὴ ἐξουσία· τὸ πῶς δέ, καὶ πότε ἐμφανίζεται ὡς τοιαύτη, τοῦτο τὸ καθορίζει κατὰ κανόνα ἢ ἴδια, ἐκ τῶν προτέρων, διὰ τῶν διατάξεων τῶν ρυθμιζουσῶν τῶν τρόπων λειτουργίας αὐτῆς. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐννοίαν ὑπάρχουν κανόνες στρεφόμενοι καὶ κατὰ τῆς πολιτείας. Ἐχουν καὶ οὗτοι τὸν χαρακτήρα τῆς ἐξαναγκαστότητος. Τὸ ὅτι ἀπαγορεύεται τυχὸν ὑπὸ τοῦ θετικοῦ δικαίου ἢ ἀναγκαστικὴ ἐκτέλεσις κατὰ τοῦ Δημοσίου, τοῦτο δὲν μεταβάλλει τὰ πράγματα. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπάρχουν ἄλλοι τρόποι ἐξαναγκαστικῆς πραγματοποιήσεως τῶν κατὰ τοῦ δημοσίου δικαιωμάτων (π.χ. ἡ παρακατάσχεσις), καὶ ὅπου τοιοῦτοι δὲν ὑπάρχουν, ἢ ἐξαναγκαστότης, ὡς δέον, δὲν παύει νὰ ὑφίσταται (Lezioni 214 κ.έ.). Ἡ ἴδια σκέψις δύναται νὰ ἀντιταχθῆ καὶ εἰς τοὺς προβάλλοντας τὸ διεθνὲς δί-

1) Αἱ σκέψεις αὗται εὑρηνται εὐρύτερον ἀνεπτυγμέναι εἰς τὸ ἡμέτερον «Πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας» σελ. 54—62.

καιον ἢ καὶ τὰς φυσικὰς ἐνοχὰς ὡς ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ στοιχείου τῆς ἐξαναγκαστικότητος. Ἐξ ἄλλου καὶ ἐκτὸς τῆς κατ' ἀνάγκην πάντοτε ὑφισταμένης ἐξαναγκαστικότητος, τὸ μὲν διεθνὲς δίκαιον ἀρχίζει ἤδη, κατὰ τὸν del Vecchio, νὰ ἀποκτῇ στοιχεῖα πραγματικοῦ ἐξαναγκασμοῦ καὶ νὰ γίνεται οὕτω τέλειον δίκαιον, αἱ δὲ φυσικαὶ ἐνοχαι δέον νὰ θεωρηθῶσι σχέσεις δικαίου, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καὶ ἡ ἐξαναγκαστικότης, ἐκδηλουμένη κατὰ κανόνα δι' ἐμμέσων κυρώσεων (Lezioni 217).

Διὰ τούτων δύναται νὰ θεωρηθῇ συμπληρωθεῖσα ἡ σκιαγραφία τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου, ὡς αὕτη ἐμφανίζεται παρὰ del Vecchio. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς αὐστηροτέρας κριτικῆς σκέψεως καὶ ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ πρὸς τὰ κείμενα τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας, διαμορφοῦται, μετὰ σαφηνείας καὶ ἀπλότητος, κατ' ἐξοχὴν γονίμου διὰ τοὺς μυθουμένους εἰς τὴν ἰδεοκρατικὴν φιλοσοφίαν, τὸ δυσχερέστατον πρόβλημα τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπὶ πολὺ ἐνδιατρίψαντες εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀναπαύονται εἰς μίαν εὐτυχῆ ὀριστικότητα διατυπώσεως τῶν δυσβατοτέρων καμπῶν τοῦ προβλήματος τούτου.

(Ἀκολουθεῖ)